

romániai magyar irodalmat megkérdőjelezni lehetetlen. S hogy a lépcsők nem a semmibe vezetnek, hogy újabb és újabb emeletek épülhetnek, azt az „itt és most” s az „itt és mást” sokat vitatott elvének dialektikus érvényesülése biztosítja. „Pontosabban ragadjuk meg a valóságot, ha az »itt és most« elvébe a köznap nyelv számára is elfogadható módon bevezetjük a cselekvés és a folyamatosság mozzanatát, ha tehát ezt az elvet az ITT és MÁST formulájában megszabadítjuk a konvencionális nyelvi ballasztok egyikétől.” Párbeszédünket a jellel természetesen nem lehet uniformizálni, de azt hiszem, ezt a Bretter megfogalmazta elvet, a soha-meg-nem-elégedést, a mindig többre, újra törekvést (többek közt) épp az irodalom egészséges funkcionálása érdekében el kell fogadnunk. A költő, akitől a mottót kölcsönöztük, ugyanezt mondja:

*Fölfele, fölfele, fölfele — mindig fölfele van.
Néha könnyen és néha könnyesen,
megállíthatatlanul.*

Hány emeletnyit?

Hol marad a földszint, a tejillatú!

*Hány láb koptatta a lépcsőket s hány fogja még — de sietni, sietni, sietni,
irgalmatlan ütemet diktál a kérlelhetetlen időmanyag: a láz. [...]*

*Kapatok, reménytelenül, nézve a tájat, az idő táját,
és amit látok, megpróbálom lefordítani szépséggé.*

Nincs irgalom, nincs irgalom.

Megyünk — kísért a bánat: örülünk, mert állhatatlan.

Megyünk — kísér az öröm, az állhatatlan.

S észrevétlen lépdél nyomunkban, ami megmarad.

Higgyünk a költőnek. Szilágyi Domokosnak igazán hinni lehet.

AUGUSTIN BUZURA

Irodalom, valóság, írói erkölcs

Köztudott, hogy a könyvek, amint megjelentek, élni kezdik a maguk önálló életét; bemutatkoznak és — ha érnek valamit — megvédik magukat; legveszedelmesebb ellenségük, tüzet-vizet leszámítva, mondja Valéry, saját tartalmuk marad. Bármekkora becsvágy fűtené is az író, bármily nagylegzetű vagy időszerű lenne a téma, tehetség híján, az alkotásnak kedvező légkörben végzett, odaadó, felelősségteli munka híján a könyvek legfennebb mint bekötött és katalógusba foglalt papírtömeg maradnak meg a teljességre törekvő könyvtárak polcain. Maradandóságuk egyetlen záloga a művészi érték, amely fogalom — s ez ne tűnjék erőltetettnek — magában foglalja az eszmét, a tanúságot, az üzenetet, mert az igazi író mindenkor az idők legégetőbb, legújabb eszméi gyötrik; aki képes jól írni, az szinte mindig korának és kortársainak fájdalomát-örömét érzi át, erre keres magyarázatot, vagy legalábbis ezt kiáltja világgá a művészet szavával.

Három évtizednyi gyors átalakulás és keresés, három évtizednyi reménykedés és feszült alkotómunka, három évtizednyi öröm és nyugtalanság ideje alatt az emberekben rendkívül erős igazságérzet fejlődött ki; az igazságnak és az újnak heves szomjúsága él bennük; nélkülözhetetlen szükségletükké vált a tiszta szellemi légkör, erkölcsi levegőjük szennyezetlensége, olyannyira, hogy tiszteletben tartani munkájukat, megpróbáltatásaikat, meggyőződésüket és legbensőbb, legvalóságosabb törekvéseiket, s ugyanakkor nyíltan és érthetően számot adni előttük saját gondjainkról, olykor örömeinkről is — elemi kötelességünk, s nem lehet alku, vita vagy választás—elutasítás tárgya. „Az életet, úgy, ahogy van” — a leggyakrabban hallott biztatás ez —, az életet, a valóságot... De milyen is az élet, a valóság? Erre a kérdésre a legnehezebb válaszolni, ez választja el a vize-

ket a szárazföldről, a mulandót a maradandótól stb. stb., s erre a kérdésre az évek folyamán nem tudtak konkrétan válaszolni jó néhányan a legtehetségesebb prózáírók közül. Mert természetes, hogy másként látja a világot az, aki steril pályában nevelkedett, az alkalmi kultúrfunkcionárius, a gyáva karrierista vagy a kényelmet féltő író, aki kész minden megalkuvásra, és rózsaszín szemüveget visel, mint azok, akiknek a látószöge azonos a tényleges terhek hordozóival, akik áldozatok és erőfeszítések árán fedezik fel a kor lényegét, erővonalait, ismerik fel hivatásukat és helyüket a társadalomban, az ország törekvését. Ma földünkön képviselteti magát minden korszak, minden társadalmi rend, minden szakasz, melyen az ember áthaladt; egyesek még sajnos a *tegnapot* élék, de mások már a *holnapot*, egyesek még fel se fedezték a tüzet, mások pedig megjárták a Holdat: fellelhetők a rabszolgaságra vagy a hűbériségre jellemző érzések, események, szokások, törvények, de olyan magatartásformák is, amelyek majd 2000-ben tűnnek természetesebbeknek, és... Nálunk, egy új társadalomban, a példátlanul felgyorsult fejlődés ütemében új kapcsolatok, struktúrák jelentek meg s olyan új magatartásformák, amelyek megfelelnek ezeknek a hallatlanul összetett struktúráknak. Az emberek közötti viszonylatok éppoly bonyolultak, mint az emberi agy tekervényei, vagyis gyakorlatilag végtelenek; némelyiket felfedték és beillesztették a már ellenőrzött törvényszerűségek régi rendszerébe, másokat, igen számosságukat és alig kikapinthatókat, a legújabbjuk mechanizmusát, katalizátorait a jövő, utódaink illetékessége fogja feltárni. Az író köteles mind mélyebbre hatolni az emberi lélek fürkészésében, a társadalom megismerésében, és ehhez — hogy berekesszük ezeknek a sarkigazságoknak a felsorolását — rendelkezésére állnak nemcsak a legkülönbözőbb információkat tartalmazó papírhalomok, hanem a kifejezés módzatainak ellenőrzött képletei is, elméletek és biztos receptek óvják, hogy vesztébe ne rohanjon; újra meg újra választania kell a kényelmes pályán sikló irodalom sikere és a hosszútávú győzelem, a nehéz, göröngyös út között. Mielőtt azonban fontolóra venné, hogy formálja a mások tudatát, kénytelen a magát kialakítani. 1916-ban Iszak Babelnek mondja Gorkij a következőket: „Az író útja [...] tele van szörva szegekkel, méghozzá a nagyobbik fajtából. Meztől kell végigmenni az úton, véresre sebesedik a lábad, s évről évre több véred fog elfolyni... Ha gyenge vagy, megvesznek és eladnak, háborgatnak, elalattanak, és elfonnyadsz az igyekezettől, hogy virágzónak látszál... De a becsületes embernek, a becsületes irodalmárnak és forradalmárnak nagy tisztesség ezen az úton végigmenni...” Innen, az útról, amelyen végig akarsz menni, innen s általa meghatározott módon választod meg a hőseidet: azokat, akiket bizonyos körülmények, helyzetek kényszerítettek rád vagy kінáltak fel, s amelyek talán nem tartoznak szervesen hozzád, törpe eszmék törpe hősei; vagy olyan hősoket, akik képesek a világ körforgásába állítani saját kérdéseidet emberről, társadalomról, a te legalkalmasabb fogéval kimondott *igazadat*. Senki sem tagadhatja, hogy vannak nagy könyveink, jelentékeny képzőművészeti és zenei alkotásaink, hogy az irodalom lényegesen változatosabbá, összetettebbé vált, de nem kevésbé igaz az sem, hogy el is veszték nagy könyvek, sok téma vár még megírásra, számos szerző fonnyadt el idő előtt. Az író voltaképp kutató, márpedig Cajal szeriint az igazi kutató legfőbb tulajdonsága „az ítélőképeség és a kritikai képesség nagyfokú függetlensége”. „Az engedelmesebből és alázatosokból — állítja a nagy neurohisztológus, nevezetes *Szabályzataiban* — könnyen válhatnak szentek, de tudósok soha.” Így hát ez az igény nemcsak az emberi szervezet, de az emberi psziché makro- és mikrostruktúrájának fürkészőire is érvényes; és erre egyébként különböző megfogalmazásokban, már számukkal is imponáló cikkekben ismételtlen emlékeztettek, figyelmeztettek, felszólítottak stb. Mindenki tudja, hogy az írónak őszintének, bátornak, az igazság szolgájának, méltóságára büszkének kell lennie, előítéletektől, képtelen fenntartásoktól szabadon kell szemlélnie az életet, *olyannak kell a valóságot ábrázolnia, amilyen*. Sajnálatos azonban, hogy e követelmények gyakori hangoztatása odavezethet, hogy létfontosságú szavak hasonlatosakká válnak a hadműveletek álcázásául szolgáló kódokhoz — hogy Ritchie Caldert parafrazáljuk —, amelyek rendeltetésük szerint nem magyaráznak, megvilágítanak, hanem elrejtenek valamit. Egyesek képességei kimerültek az effajta erőfeszítésekben, vagy talán szent gyávaságból felejtették el a legfontosabbat: azt, hogy csakis a könyvek rehabilitálhatják a szavakat, csakis a könyvektől kaphat a szó nemesebb, tisztább értelmet. De nem akármilyen könyvektől. S innen ered a legtöbb nehézség. Mert sokat írtak a mai emberről, de olykor éppen az alapvető problémákat kerülték meg, az ember lelki koordinátáit; írtak az életéről, de főként mint tuskés vegetációról; beszéltek a szenvedésről, de inkább azokról a szenvedésekről, amelyek a lét mindenki számára közös vonatkozásait érintik; sokan voltak és vannak olyanok, akik vereséget szenvedtek a

szerелеmben, de mintha kimaradtak volna az élet legyőzöttjei; egyesek valamilyen édeni, rózsaszín létre készítették elő az embereket, nagykanállal kínálgatták nekik a mézet, de nem vértettek fel senkit a kudarcra; nagyvonalúan biztatgattak az optimizmusra, de hurrá-optimizmus volt ez, kinyilatkoztatott derű, a lényegi, a fájdalmas optimizmustól óvakodtak. Ha a távolabbi évek szép-prózájának egy részét venné szemügyre a pszichológus vagy az a mai fiatal, aki ismereteket kíván szerezni a kor embereiről és konfliktusairól, arra a meggyőződésre juthatna, hogy különösebben drámai összefüggések nem voltak, hogy valóságos szenvedélyektől, bonyolult érzelmektől mentesen, gondolatlanul éltek akkoriban holmi humanoid lények. Pedig hát tudjuk, mekkora intenzitással, milyen keményen, milyen magas hőfokon csaptak össze az erők, és nemcsak az eszmék síkján, mennyire hevesek voltak a győztesek és a legyőzöttek indulatai (s ez utóbbiak közül egyeseket tévedésből vagy túlbuzgóságból győztek le). Sajnos, egyes írók a fentebbi gondolkodásmód révén rengeteget veszítettek, s nem is csak ők. Aki nem igyekszik feltárni az emberi lélek mélységeit, közvetlen vagy rejtett válaszait az új helyzetekre, a közvetlen környezet hatásaira, s nem veszi tudomásul ellentmondásait, vagy vígan átsiklik fölötte, az az éretlenség égővét választja. A román nép lelkületének még a legfelületesebb ismerője is tudja, hogy nem az igazságtól, még a legkeményebb, a legkényelmetlenebb igazságtól sem retten vissza úgy, mint a hazugságtól, pedig a hazugság a leggondosabb csomagoláson is átlátszik. Az emberek nem éretlenek, nem alkalmatlanok az igazság befogadására — egyébként éppen az utóbbi évek szolgáltak az emberi összetartásnak, a mélységes megértésnek konkrét és megrendítő példáival. De az íróknak napjainkban nem az a legparancsolóbb feladata, hogy ítélkezzék vagy pedig makacsul emlékeztessen a múltbeli különböző hibákra, hanem az, hogy ne tételje őket újabbakkal, hogy ne állítson új előítéleteket a régiék helyébe, hogy ne kerülje el a figyelmét korunk roppant bonyolultsága, más szóval, hogy ne köntörfalazzon, ne habozzék, ne mulassza el közölni a maga mondanivalóját erről a korról. Magától értetődik persze, hogy az író nem statisztikai hivatal, nem közvéleménykutató központ, s nem is reklámügynökség, hanem egyszerű állampolgár, akivel a természet többé-kevésbé bőkezű volt, egyszerű ember, akit az a szándék vezet, hogy a világot jobba, igazságosabbá tegye, ezért hát kötelességének érzi — a vállalkozás kockázatait sem mellőzve —, hogy kimondja, amit lát és érez, hogy felismerje a kor eszményeit, sikereit a jó és a szép meghódításában, de az embereket győtrő betegségeket, daganatokat, kóros változásokat is. Más szóval, az író a *maga igazát* vállalja és mutatja fel, a legalkalmasabb művészi eszközökkel. A továbbiakban már az illetékesek, szociológusok, kutatók dolga, hogy levonják a kínálókövetkeztetéseket, annál is inkább, mert túl a művészi élményen, amely nélkül elképzelhetetlen az irodalom, a tapasztalat tanúsága szerint az érett művek egyben valóságos társadalmi szeizmográfok is. Az igazság, amely minden ember szükséglete, csak több szempont nyílt, etikus szembebesítése során kerülhet napfényre; a létező előítéleteket csak az állandó, eleven, kulturált dialógus oszlathatja el: a dialógus, és nem a magányos apologetika. Leggyakrabban használt igénk manapság a *megismerni*. Márpedig az összes írók — elhalasztva vagy elhanyagolva szenvedélyüket a megszerzendő vagy megtartandó (Saint-John Perse szavával) „segédlelkési állások” iránt — ha nagyon komolyan vennék saját szavaikat, ha pontosan követnék a biztatást, hogy életközélemből ismerjék meg, milyenek is a munkások, a parasztok, az értelmiségiek, és hogyan gondolkodznak, irodalmunk összehasonlíthatatlanul gazdagabb lenne, egészen más arculatot öltene. Persze, a kényelmeseknek, a Cajal emlegette „szentek”-nek, akik hosszú évek óta merev sémákba zárkóztattak elneveket, azoknak, akik gondosan művelik művelatlenségüket, ösztöneiket vagy egykori, érdemtelenül szerzett dicsőségüket, az a kockázat, hogy pillanatnyilag nem felelnek meg X kritikusnak vagy Y ál-kultúrlénynek, nehezen vállalható, s nem kevésbé nyugtalanító az a lehetőség, hogy fontos, tehát kényelmetlen felfedezéseket tehetnek. De a világ — akár tetszik, akár nem — olyan, amilyen, és egyre kevesebb ember élvezi a rózsaszín cukorkákat, a visszamaradott gyerekeknek való ártatlan történetkéket, a legelni és visszakerédozni való, kezdetleges élményeket. Napjaink embere halatlannal bonyolult: egyfelől a történelem, másfelől a modern tudomány vívmányai, a haladás gondolkodóbbá tették, fogékonyabbá az eszmék iránt. Csakhogy ahhoz, hogy alakulását, gondolatait, nemegyszer visszafojtott ösztöneit követni tudjuk, erőfeszítésre van szükség, az igazság szenvedélyére, arra, hogy kiszabaduljunk a kényelmesség béklyóiból. Ahogy Tarkovszkij mondja: „Ha szilárd az erkölcsi tartásod, nem kell lemondanod arról, hogy szabadon válaszsd meg művészi eszközeidet.” Az új a kor eszméiben, konfliktusaiban, törekvéseiben található; ezek alakítják a formát, segítenek abban, hogy az ember felülmúlja önmagát. A mű-

vészlet egyre inkább intellektuálissá válik; az emberek eszméikért küzdenek, különböző szélességi fokokon még megfeszítik őket az eszményeikért, márpedig csak ha magával ragad a lelkiismereteknek ez az áradása, csak ha ismered az idő szívverését, lehetsz valóban újszerű, csak így gyógyíthatók ki a szavak a betegségéből. Egyébként irodalmunk legrangosabb sikerei éppen ebből táplálkoznak.

Elég csupán néhány névre emlékeztetnem: Eugen Jebeleanu, Méliusz József, Geo Dumitrescu, Ion Caraion, Șt. A. Doinaș, Nina Cassian, Maria Banuș; vagy Ioan Alexandru, Nichita Stănescu, Lászlóffy Aladár, Ana Blandiana, Ion Gheorghe, Gheorghe Pituț; vagy Zaharia Stancu, Marin Preda, Nagy István, Titus Popovici, Eugen Barbu, Laurențiu Fulga, D. R. Popescu, Nicolae Breban, Fănuș Neagu, Sorin Titel, Virgil Duda, Bálint Tibor, Al. Ivasiuc és mások nevére, hogy több, mint meggyőző érvekkel bizonyíthassam: ezekben az években irodalmunk útja felfelé ívelt, hogy legjobb íróink nagyon magasra emelték az emberek, társadalmunk megismerésének és ábrázolásának mércéjét, hogy íróink, képzőművészeink vagy zeneszerzőink számos műve bármely kultúra legjavához tartoznak. Ha talán túloztam volna bizonyos etikai vagy pszichológiai természetű fogyatékoságok felemlítésében, ha ezúttal is emlékeztettem azokra az időkre, amikor voltak olyan könyvek, amelyeket azóta elfelejtettünk, többek között azért tettem, mert még nagyon is sok a mondanivalónk, még sok világot kell felfedeznünk... Márpedig ezt csak azok tehetik, akik képesek szembenézni a nehézségekkel, képesek az igazság, az új oldalára állni, vagyis a bátrak, a tisztánlátók. De az írók csak együttesen, összetartásban és felelősségben egységesen jelenthetnek valamit, irodalmunk csak így folytathatja útját a csúcsok felé...

Szilágyi Júlia fordítása

MEZEI JÓZSEF

Egy szobrász metamorfózisa

[...] Nagyvárad a harmincas évek végén olyan iparos- és kereskedőváros volt, melyben alig néhány hivatásos festő tevékenykedett, s azok híre sem igen terjedt túl a közvetlen szomszédságon. Munkásságukat ezek a festők a helybeli polgári közízléshez igazították. Művészeti életét tekintve ezeknek az éveknek a Nagyváradra messze esett Nagybányától, Kolozsvártól s a művészeti főiskolával gyarapodott Temesvártól, nem is beszélve Bukarestől; egy Ruzicskay formátumú festőnek például már szűknek bizonyult (ez a különben vándorösztönnel megáldott festő és grafikus hosszabb-rövidebb itt-tartózkodás, egy-egy kiállítás megrendezése után mindig továbbállt). Itt bontakozott ki ugyan Leon Alex tehetsége, rá azonban inkább csak egy szűkebb baráti kör figyelt. Rendszeres kiállítási élet tulajdonképpen nem volt, és számottevő, valamelyes tájékozódást nyújtó műgyűjteménye a városnak meg éppenséggel nem.

Balogh Péter előbb határozta el, hogy a szobrászatnak szenteli minden energiáját, mintsem hogy a legalapvetőbb műtörténeti ismereteket megszerezhesse volna. Utazgatásra pedig a pénztelen fiatalember természetesen nem gondolhatott. Ilyen előzmények után került föl Budapestre, az Iparművészeti Főiskolára, s került ott szembe a római iskola stíluseszményével.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy a római iskola felfogására jellemző keresett, mesterkéltszertartásosság mögött megérett életidegenség ösztöneit riasztotta előbb, s érdeklődése Medgyessy iránt mint rokon élményvilágú, rokon gyökerű művész iránt ébredt föl. A történelmi események nyomása alatt azonban, még mielőtt elmélyíthette volna stíluskultúráját, fel kellett ismernie, hogy az adott helyzetben a római iskola stíluseszményeinek elutasítása vagy elfogadása számára egyet jelent egy bizonyos társadalom- és világszemlélet vállalásával, illetve elutasításával. Plebejus ösztöne és felismerése egyaránt arra készítette, hogy habozás nélkül Medgyessyt válassza követendő példaképül.

Fejezet a szerző megjelenés előtt álló Balogh Péter-monográfiájából.